

10

ת.ד. 14177
ירושלים 41109

עלון
תנועת
"נאמני
תורה
ועבודה"

תורה ועבודה

ב"ה, אייר תשמ"ו

על סדר היום

עם נשיא המדינה

על "דתיים וחילוניים" ועל "תורה ועבודה"

המזכירות הארצית של התנועה, ועמה מזכ"ל הקיבוץ הדתי, נפגשה עם נשיא המדינה מר חיים הרצוג. הפגישה, שהתקיימה במשכן נשיאי ישראל, נמשכה כשעה וחצי והוקדשה לעימות שבין הצבור הדתי והצבור החילוני ולבטויים השונים של הכרסום בדרך "תורה ועבודה".

המשתתפים ספרו לנשיא על פעילות התנועה בהפצת רעיונות תו"ע ובבלימת החרדיזציה של הצבור הדתי-ציוני. במהלך השיחה הזכיר הנשיא פעמים מספר את אביו המנוח, הרב הרצוג זצ"ל, בהקשר לעינים שנידונו. המשלחת הגישה לנשיא את שש החוברות, שהתנועה פרסמה עד עתה בשיתוף עם הקיבוץ הדתי, שענינן הבטים שונים של משנת תו"ע.

במהלך הדיון על הסכסוך שבין דתיים לחילוניים הציע הנשיא לשלב נציגים של התנועה בסדרת מפגשי הדברות בין דתיים לחילוניים, שהנשיא יוזם. המזכירות המליצה לפני הנשיא להקים ועדת אישים, שחבריה יהיו דתיים מתונים וחילוניים מתונים, ואם אפשר גם חרדים, שתבדוק ביסודיות את השורשים ההסטוריים והרעיוניים של הסכסוך ואת הנושאים שבנויים במחלוקת כיום ושתגבש המלצות מעשיות, שתתבססה על בכוונות לויתורים מכל הצדדים. הוצע גם, שנציגי הסקטורים השונים בוועדה הם שיפעלו - איש איש במחנהו - ליישום ההמלצות המוסכמות.

בפגישה השתתפו: חנה ספראי, אברהם שטיין, דר' אביעזר ויס, משה מוזס, הרב יונתן צ'יפמן, דר' אברהם בוריאל, דר' זאב ספראי, ציון מצורה, דר' יחזקאל כהן ומזכ"ל הקיבוץ הדתי, יצחק פלגזר.

לבקשת הנשיא התקיימה פגישה בין מנהל בית הנשיא, מר ביסן לימור, לבין יו"ר התנועה לשם ברור יסודי של ההצעות שהמזכירות הביאה בפני הנשיא.

הנשיא: לשוב אל עקרונות "תורה ועבודה"

הפגישה התקיימה בי' באדר ב'. כשבועיים לאחר מכן התקיימה ב"היכל התרבות" עצרת לציון שמונים שנה לקיומו של החינוך הדתי-לאומי. הנשיא חיים הרצוג היה הנואם המרכזי בעצרת זו. כך דווח ב"הצופה" על דברי הנשיא: "קריאה למעצבי החינוך הדתי בישראל לשוב לערכי היסוד ולעצב דמותם של ילדי ישראל ברוח "תורה ועבודה" ולחתור לשותפות אמת בין המחנה הדתי והחילוני בארץ, השמיע אמש בשיא המדינה... בשיא המדינה העלה על גס את פועלו של החינוך הדתי והוסיף כי הוא אישית חש בקשר למסגרת חינוכית זו, שכן עוד משחר ילדותו, החינוך שקבל בבית אבותיו היה חינוך דתי-לאומי ועד היום "אני נושא עמי את החסד וההשראה של חינוך דתי, וילדי אף הם התחנכו על ברכיו". "אך יום חג זה... צריך להיות גם יום של חשבון גפש... כיום קמו גורמים קיצוניים והם המתימרים לייצג את דת ישראל, ורוח זרה זו, מחוללת תופעות של הקצנה והסתגרות... אנדנו את הבטחון העצמי שלנו ואנו חותרים להקמתו של גטו". בשיא המדינה סבור, כי על החינוך הדתי לשוב אל עקרון היסוד שלו ולפעול שוב ברוח של תורה ועבודה". (הצופה, כ"ט באדר ב', תשמ"ו)

(ראה גם "ראיון עם" בעמוד 14)

עיון ודיון

שנת השמיטה ומשנת "תורה ועבודה"

דר' יחזקאל כהן

הולכת וקרבה שנת תשמ"ז, שהיא שנת שמיטה. כבר החלו ההכנות המעשיות והחינוכיות לקראתה. הבסיון שנרכש בשנות השמיטה האחרונות מלמד, שהוגש מושם, בדרך כלל, על ההוראות המעשיות המסדירות את אורת החיים בעניינים המתחייבים מהשמיטה. העיסוק בהיבטים הרעיוניים רוח גם הוא, אבל הבט מרכזי אחד - הזיקה שבין תורת השמיטה ובין פרק מרכזי במשנת תו"ע - כמעט ואיבו זוכה לתשומת הלב הראויה. במאמר קצר זה, ברצוני להצביע, בראשי פרקים, על הקשר שבין השמיטה ובין משנת תו"ע, כדי להפנות את תשומת הלב של העוסקים בחינוך, לסוגיו ולרמותיו, לצורך לעסוק בו בהרחבה וביסודיות לקראת שנת השמיטה ובמהלכה.

הצדק החברתי במשנת תורה ועבודה

הצדק החברתי הוא ענין מרכזי במשנת תו"ע: תמיכה מכובדת בחלש ובגזקק, חתירה מתמדת לשוויון כלכלי, הסתייגות ממרכזיותם של ערכים חומריים. הרב ישעיהו שפירא, האדמו"ר החלוץ, עומד במאמרו "ועשית הישר והטוב" על הקשר שבין השמיטה ובין משנת תו"ע: "אין לאדם קנין בכל הבריאה כולה. הכל הוא קניינו של הבורא ואנחנו איננו אלא גרים ותושבים... משום כך, בשנת

השמיטה, שאין אנו מעבדים את האדמה, אין לנו שום זכות גם בתבואותיה... גם מצות שמיטת כספים היא סתירה לרכוש... את המצוה הזאת של שמיטת כספים בוכל להניין רק לפי ההשקפה הזכרת של ההנהגות בנוגע לרכוש, שאין האדם בעלים על הרכוש שלו... מבחינת הצדק האלוקי הנובע מתוך ההשקפה של "כי ממך הכל", הרי מצות השמיטה היא הביטוי הכי נשגב של היושר והצדק."

הצדק החברתי בשמיטה וניובל

במצות הניובל, הקשורה לשמיטה, טמון הערעור על הבעלות על הרכוש: "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כ"ה, כ"ד). חז"ל מעתיקים עקרון זה מפורשות לשמיטה: "אמר הקב"ה לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא" (סנהדרין, ל"ט ע"א). המסקנות המעשיות הנובעות מעקרון זה: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה: לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך" (ויקרא כ"ה ו') וכן: "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך" (שמות, כ"ג י"א). ובדרך בוספת: "כי יהיה בך אביון מאחד אחיך... פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו" (דברים, ט"ו ה'). ברוח זו מבין הרמב"ם את רעיון השמיטה: "לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כולם" (מורה נבוכים, חלק ג', פרק ל"ט). הוגים אחרים עומדים על עקרון השוויון ועל תרומת השמיטה והניובל למימושו. רבי צבי קלישר בפרושו לתורה: "שלא יתבשא העשיר על העני אמרה תורה שבשנה השביעית כולם שווים" (פרושו לתורה, פרשת בהר). שד"ל: "והיא משורה את העשיר לעני ומשפילה גאונות העשיר ומזכירה אותו כי כל בני האדם שווים הם" (מחקרי היהדות, חלק א'). וכן הראי"ה קוק: "שבת שנתון מוכרחת היא לאומה ולארץ... שנת שוויון... אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית... אר חילול קודש של קפדנות רכוש פרטי... וחמדת העושר המתגרה ע"י המסחר משתכחת" (הקדמה לשבת הארץ).

חתימה למימוש האידיאל

הרב ישעיהו שפירא לא היה תלמיד-חכם באיני. הוא הכיר במרחק העצום המשתרע בין האידיאל לבין מימושו: "לשאלת האפשרות של התגשמות השאיפה הזאת בחיים - מובן שאין זה מן הדברים הקלים. אבל אין זה פוטר אותנו מלעשות את כל אשר נידונו כדי להתקרב אל המטרה הזאת" (ועשית הישר והטוב').

הדגשת המצוות שבין אדם לחברו ולחברתו

בשנה זו יש להקדיש זמן לעיסוק מוגבר במצוות שבין אדם לחברו ולחברתו, שהן ליבו של רעיון תו"ע. מצוות אלו נדחות, בדרך כלל - הן בעיון והן במעשה - מפני המצוות שבין אדם למקום, מפני שהאחרונות-שבת, כשרות, תפילה וכדומה-נחשבות כ"מפגינות" יהדות. בכל הדורות געשו בסיונות לתקן עוות זה. הנביא הושע: "כי חסד חפצתי ולא זבח" (הושע, ו' ו'). חז"ל: "חזר ישעיה

והעמידן על שתיים: שמרו משפט ועשו צדקה" (מכות, כ"ד ע"א).
רב סעדיה גאון: "לא תהא תועלת לאדם בחלק מהן בלא החלק
השני... הצום והשבת והחג לא יועיל לאדם להחזיק בהן
בלי שיקדם לפניהן השיכליות כגון האמת והצדק והמשפט
והרחקת הרצח... והגניבה וכל הדומה לכך... התקן התנהגותך
עם בני אדם ואחר כך בינך ובין אלקיך" (פרושו למשלי, כ"ד
כ"ז). ובדורנו, הרב י.ד. סלוביצקי: "אין פולחן דתי
מועיל כלום אם דיני הצדק ועקרונותיו מתחללים ברגל גאוה"
(איש ההלכה).

כל העוסק בחינוך, בהוראה ובהדרכה בקרא לתת דעתו בשנת
השמיטה ולקראתה לקשר שבינה ובין משנת תו"ע ולעסוק בכך
עם תלמידיו ועם חניכיו. התיקון החברתי - שהיום, סוף
סוף, יש טוב הכרה בחשיבותו - לא יושג אם לא יוכשרו
הלבבות ואם לא תוכן תשתית רעיונית איתנה.

חינוך

בי"ט ממ"ד ראשון ברוח ערכי "תורה ועבודה"

החל משנה"ל תשמ"ז יפעל בית הספר הממ"ד "מימון", שבשכונת
קרית משה בירושלים, כבי"ט תורני-מדעי ברוח ערכי "תורה
ועבודה". בי"ט "מימון" הוא ביה"ט העירוני הראשון, שילמד
ויחנך ברוח "תורה ועבודה".

היוזמה היא של מנהל ביה"ט מר שמעון הראל ושל ועד ההורים
בראשות אדר' דוד קאסוטו. ועדה, שחבריה הורים, מורים
ואנשי תורה ורוח, ניסחה "אמנה" המגדירה בפרוט רב את
היעדים החינוכיים והלימודיים של ביה"ט. היוזמה החדשה
היא תשובה דתית-ציונית להסתגרות כתתית בצבור הדתי מחד
ולתהליכי חילון מואצים בצבור החילוני מאידך. ב"אמנה"
נקבע, כ"הנחת יסוד", שביה"ט יחנך ל"עבודת ה'", ליראת
שמים ולקיום מצוות".

ביסוד החינוך יונחו לימודי הקודש ובהם ישולבו לימודי
המדע והתרבות הכללית "כערך ולא רק כצורך". יושם דגש על
קיום המצוות שבין אדם לחברו ובין אדם למדינתו. בין
הענינים האחרים הנזכרים ב"אמנה": חינוך לחיי עבודה,
הבנה וסובלנות, הסתפקות במועט בחחום החומרי וביצור
התא המשפחתי. ועדות מורים-הורים מכינות תוכניות עבודה
מפורטות.

אגף החינוך הדתי ממשיך לתמוך בארגון החרדי "אל המקורות"

בעלונו - "תורה ועבודה" - מס' 8 (אלול תשמ"ה) הבענו תמיהה על כך, שהאגף לחינוך דתי - עד אז בהנהלת מר א. רון - מאפשר לארגון ההסברה החרדי "אל המקורות" לפעול בבתי ספר תיכוניים דתיים ואף מסייע לו ביד בדיבה מתוך תקציב האגף (כשמונה מליון שקלים במחירי אפריל 1985). בין השאר דווחנו כי ארגון זה פרסם חוברת ששמה "גיוס בני ישיבה לצבא", שעניינה הדרכת מרצים של הארגון כיצד לשכנע, שהלימוד בישיבות גבוהות ללא שרות צבאי עדיף על השרות בצה"ל. כמו כן פרסמנו, שבסמינר שערך הארגון בסוף שנה"ל תשמ"ה עבור תלמידים של ישיבה תיכונית, דברו על לינם לעזוב את הישיבה התיכונית ולעבור לישיבה חרדית ללא לימודי חול ולהמשיך את לימודיהם בישיבות חרדיות גבוהות ולא בישיבות הסדר. העובדות הללו פורסמו בעתונות, ובכנסת הוגשה שאילתא בענין זה.

דר' נתן גרינבוים - המפקח הארצי על החינוך העל יסודי הדתי - הודיע לנו שהוא מברר את טענותינו ונקש מידע נוסף וכן את החוברת הצ"ל. לאחר מספר חודשים קבלנו ממנו מכתב, שממנו משתמע, שהוא דוחה את תביעתנו להפסיק את התמיכה הכספית ב"אל המקורות" ואת פעילותו של הארגון בחינוך הדתי. הסיבה: "אל המקורות" שונה ממה שאנו טוענים. הבימוקים של דר' גרינבוים מדהימים: החוברת נגד שרות בצה"ל הוצאה, אמנם, ע"י הארגון אבל בינתיים הארגון השתנה. הראיה: הוא פרסם "תדריך למתגיסי הדתי". ומה בדבר ההסתה נגד שרות בצה"ל ובהסדר בסמינר שהתקיים בסוף תשמ"ה? התשובה: אין הארגון אחראי לדבריו של המרצה שהסית! את דעתנו על הברור שערך דר' גרינבוים ועל תוצאותיו הבענו במכתב אליו. להלן קטעים מתוכו:

"קבלנו ממך צילום של "תדריך למתגיסי הדתי" בהוצאת "אל המקורות", שלווה בהצהרה בכתב שלך: "יש התפתחויות ויש שינויים ויש גם שינוי עמדות". כלומר, יש בידך ראייה ביצחת לכך שספלגו על "אל המקורות" האשמות שוא. מה יש בו ב"תדריך למתגיסי הדתי" הסותר את דברינו והמהווה הוכחה שארגון זה ראוי לעסוק בהסברה בבתי"ס העל יסודיים הדתיים-ציוניים?! האם יש בו עידוד לשירות בצה"ל? או אולי דברים בזכות השרות בישיבות ה"הסדר"? חלילה! מה שיש בו הוא הדרכה כיצד לקיים מצוות בעת השרות הצבאי עבור מי שהחליט להתגייס לשרות זה. הדרכה זו אינה עומדת בסתירה להטפה לאי-שרות בצה"ל. שתי הפעולות מקבילות ואינן סותרות זו את זו: אפשר לשדל לא לשרת בצה"ל ובמקביל לצייד, את מי שלא שוכנע והחליט להתגייס, בתדריך על קיום מצוות בצה"ל. מעבר לאמור עד כה עומדת ללא ערעור עובדה מרכזית, שאף "אל המקורות" אינו יכול להתכחש לה, והיא היות הארגון חרדי-אגודאי לא-ציוני. על סדר היום עומד המסר הכולל, שאנשים בעלי השקפה חרדית מעבירים בהרצאותיהם ובשעוריהם, גם אם אינם מתכוונים להעבירו, על אחת כמה וכמה כאשר הם רוצים להעבירו. מדובר בענינים כגון תפקידיה ויעודה של האשה, חברה

מעורבת או בפרדת, היחס לחילופי, היחס למדינת ישראל, פיסת הגאולה ועוד. מדובר בשתי תפיסות תורניות שונות. דבר זה מומחש אפילו בנושא שלכאורה אינו שנוי במחלוקת בין המחנות - בחגים ובימי הזכרון. בחוברת "הדרכה לאורח חיים יהודי" בהוצאת "אל המקורות" יש פרק על המועדים, בחוברת זו אין זכר ליום העצמאות וליום ירושלים. הוא הדין ביום הזכרון לחללי מלחמות ישראל וביום השואה. הענין הוא יותר מסמלי, שכן מי שבלוח השנה שלו לא רשום יום העצמאות, ברור שבסידור התפילה שלו אין תפילה לשלום המדינה ותפיסתו הדתית את מדינת ישראל מנוגדת לשלבו. דברים אלו ודומיהם באים לידי בטוי, גלוי או סמוי, גם בשעור תמים, לכאורה, בפרשנות התורה או בנושא כלשהו במחשבת ישראל. תמוה ומצער, שבכלל יש צורך לתבוע שמוסדות ומסגרות של החינוך הדתי-לאומי יקפידו על מתן חינוך התואם את "תעודת הזהות" הדתית-ציונית שהם מציגים!" דברים אלו אינם סוף פסוק בפעילותנו בנושא זה. הם סוף שלב.

תגובות

פסק הלכה: אסור ללמוד בחינוך הממלכתי-דתי

רבנים חרדיים - רבני בתי כנסת, רבני שכונות ואף דיינים-עוסקים מידי פעם, ובעיקר סמוך למועד הרישום לבתי הספר, בהסתה בגד לימוד בחינוך הממ"ד ובעידוד הלימוד במוסדות חרדיים. השנה התחדש חידוש. שבעה רבנים - ספרדים ואשכנזים - ביניהם ראשי ישיבות ואף דין בבית הדין הרבני הגדול, פרסמו בעיתונים מודעה, ערב הרישום לבתי"ס, תחת הכותרת "פסק דין". בפסק דינם קובעים הרבנים, שאסור להורים לשלוח את ילדיהם ללמוד בבתי"ס ממלכתיים-דתיים מפני שבהם מתקיימים "מפגשים" עם "ילדי גויים" ומפני שחלק מנתי"ה"ס הם מעורבים (בנים וננות). הרבנים מודיעים שאחרי שישתנה המצב "גדון מחדש בדבר ביטול האיסור". והם מבקשים: "בא גזור והדבק מודעה זו בבית הכנסת שלך וכן צילומים בוספים בבתי הכנסת הסמוכים".

תגובת האגף לחינוך דתי

מ"י יעקב הדני, מנהל האגף לחינוך דתי, הגיב, במכתב ב"הצופה", על "פסק הדין". מר הדני מודיע במכתבו: א. האגף לחינוך דתי מתנגד ל"מפגשים" ו"אין הם מתקיימים כלל במוסדותינו". ב. "החינוך הממ"ד מחייב באופן עקרוני את הפרדה בין בנים וננות במוסדותיו". כלומר, מר הדני מסביר, שאין לרבנים אלו סיבה לאסור את החינוך הממ"ד מפני שמה שהם תובעים מתקיים בו, ומה שעדיין אינו מושלם-קיומם של

בתי"ס מעורבים בצד בתי"ס גפרודים - הוא משתדל להשלים.
אין במכתב התגובה מילה על עצם התערבותם של רבנים אגודאיים
בחמ"ד ועל צורת ההתערבות. להפך: במשפט הפתיחה של מכתבו
באמר: "לאחר התייעצות עם רבנים וביניהם גם מהחותרים על
ההכרזה הג"ל, הריני בא להבהיר".

תגובת באמני תורה ועבודה

לאחר שקראנו את תגובת מנהל אגף החינוך הדתי, הגבנו
במכתב ששלחנו אל שלושה מהרבנים החותרים על פסק הדין:
הרב ש.ז. אורבך, הרב י. צדקה והרב א. ולדנברג.
במכתב כתבנו:

"לפני זמן מה פרסמתם בעתונות - יחד עם ארבעה רבנים
נוספים - פסק דין האוסר על הורים לחנך את ילדיהם בבתי"ס
הממלכתיים-דתיים לסוגיהם. יש להצטער על כך, שבמקום לתת
דעתכם לגעשה בציבור החרדי-אגודאי, שעל הדרכתו אתם
מופקדים, אתם פוסקים הלכה עבור הציבור הדתי-ציוני.
במקום פסק הדין שפרסמתם, מן הראוי שתפרסמו פסק דין
שיאסור על מורים ועל מורות חרדיים ללמד בבתי"ס הממ"ד,
מפני שהללו בכשלים שם בדברים שהם, לדעתם, איסורים
מפורשים: (1) מלמדים בנים ובנות במעורב. (2) עובדים מורים
ומורות במעורב. (3) למורים ולמורות יש קשר עם הפניית
תלמידים לתנועות הנוער המעורבות ולשרות הלאומי, ולעיתים
אף עם מה שקרוי "הכנת בנות לקראת שרות בצה"ל" (4) הם
מעורבים באירועים ציוניים שונים המתרחשים בניה"ס, כגון:
יום העצמאות, יום הזכרון לחללי צה"ל, יום ירושלים,
ונחשפים להשפעות דתיות-ציוניות.

ברור שהמעורבות המתמדת במשך שנים עם דתיים-ציוניים,
הנעשית במוסדות החינוך הממלכתיים-דתיים, בותנת אותותיה
בהשקפת העולם ובאורחות החיים של המורים והמורות החרדיים
הללו. לא יתכן, שמשו - ואף יותר ממשו - מהציונות
הדתית ואורחותיה לא ידבק בהם, אף מבלי שיהיו מודעים
לכך, ומהם גם בסביבתם המשפחתית והחברתית. ואם השפעה זו
אינה מתגלה במורים ובמורות היא תתגלה בבניהם ובבנותיהם.
... לפיכך, במקום לפרסם פסק הלכה עבור הורי תלמידים,
שאינם רואים עצמם סרים להוראותיכם, רצוי לפרסם פסק
הלכה עבור המורים והמורות החרדיים בשאלה כה חשובה
ועקרונית!

המפד"ל ושעון הקיץ - ראשיתה של תמורה?

בפרשת "שעון הקיץ" בקטה המפד"ל עמדה עצמאית, מנוגדת
לעמדה החרדית (ש"ס ואגודת ישראל). הצעתו של דר' י. בורג
להנהיג שעון קיץ מלאחר יום העצמאות ועד ראשית חודש אלול,
שבו מתחילים השנה הלימודים בבתי הספר ובני עדות המזרח
מתחילים להשכים לסליחות, אומצה ע"י הממשלה.
במשך שנים שיתפה המפד"ל פעולה עם המפלגות החרדיות. בשיתוף
הפעולה הזו היה הרבה מההתבטלות בפני החרדים והרבה מויתור
על היחודיות של הציונות הדתית. לסטטוס של היחודיות היה
מחיר פוליטי שאותו שלמה המפד"ל, ועל כך עמדה בהרחבה
"ועדת יגר", הועדה הצבורית שבדקה את המשבר במפלגה זו.

אולם, היה לו גם מחיר בשדה החינוך והחברה ואותו שלמנו כולנו. האם עמדתה של המפד"ל בשאלת שיעון הקיץ היא תחילתה של דרך חדשה? האם היא מבשרת יתר התחשבות בעקרונות היסוד של תנועת "תורה ועבודה"? האם פרושה החלצות מהחינוך החרדי?

כדאי לדעת

החלטה של המועצה לחינוך ממלכתי-דתי:

רק מי שילדיו לומדים בחינוך הממ"ד זכאי לעבוד בו

המועצה לחינוך ממלכתי-דתי - גוף ציבורי הממונה ע"י הממשלה - קבעה כבר לפני עשרים ואחת שנים, כי אין להעסיק בחמ"ד מורה, מנהל או מפקח שילדיו אינם לומדים בזרם חינוכי זה. לאחרונה חזרה המועצה - שהרכבה השתנה בינתיים - ואשרה את ההחלטה: "המועצה מפנה את תשומת לב אגף החינוך הדתי לצורך לנהוג לפי החלטת המועצה מי"ב במג"א תשכ"ד (21.10.64) בדבר חיבוקם של ילדי המורים בחמ"ד במוסדות חינוך ממלכתיים-דתיים".

אנו קוראים לאגף החינוך הדתי ולמועצה לחינוך דתי ליישם את ההחלטה לגבי כל המורות והמורים העובדים כיום במוסדות שבפיקוחם ולנהוג על פיה, בקפדנות רבה, בעת קבלת מורות ומורים חדשים למוסדות אלו.

אנו קוראים להורים שילדיהם לומדים בחינוך הממ"ד לסוגיית לתבוע מהמפקחים ומהמנהלים לנהוג לפי החלטה זו.

מס חבר לתשמ"ו

שנת תשמ"ו טרם הסתיימה. לפיכך, מי שטרם שלם מס לשנה זו יכול, עדיין, לשלמו. אנחנו מוכנים לקבל...

שעורי המס:

מבוגרים - 12 ש"ח

גמלאים - 6 ש"ח

תלמידים, חילות וחילים, בנות שרות לאומי, תלמידי הסדר

וסטודנטים - 3 ש"ח.

המחאות בא לשלוח אל: ת.ד. 14177 ירושלים 91141

מבט אל "המחנה החרדי"

בכוח לא נלביש כיפה למדינה

ברחוב החרדי ארע דבר יוצא דופן. הרב ש.י. גרוס, לשעבר חבר כנסת מטעם אגודת ישראל, נציג חסידי ויזניץ, השמיע בוועידה העולמית האחרונה של אגודת ישראל, שהתקיימה בלוגאנו, בקורת חריפה ביותר על המתרחש בחברה החרדית ביחס לחילוניים ולמדינה. להלן מובאות מתוך נאומו, שפורסם בעתון החרדי "ערב שנת" בי"ב באדר א' תשמ"ו. (ארגון הקטעים והכותרות ע"י מערכת תו"ע).

החרדים משביאים את היהדות ואת עצמם

אין לשכוח, שאנחנו שלושה וחצי מליון יהודים, שנאספו בישראל אחרי החורבן הגדול. הבעיה העקרית היא: האם אנחנו יכולים לחיות ביחד או שאנו רוצים, חלילה, מלחמת אחים. מדינה קטנה עם צרות גדולות... האם צריך להרוס את הכל או להפך? בישראל רוב התושבים אינם מתנגדי הדת. בפרט המוני יוצאי ארצות המזרח... אנו גורמים לכך שהם ישנאו את הדת... אנו עושים את הכל כדי להשביא את עצמנו. עושים את הכל כדי לבזות את אגודת ישראל.

אלימות בגד חילוניים

יש קבוצה מאורגנת שאוהבת להתגרות במשטרה. הם מודרכים מחו"ל. לא השבת מענינת אותם אלא רצונם ומטרתם להראות שאי אפשר לחיות בארץ הזאת... עושים פרובוקציות וצורקים נאצים למשטרה... כשהייתי חבר כנסת עשיר סיור עם מפכ"ל המשטרה. ברחוב שבטי ישראל צעקו נאצים למשטרה. זו פרובוקציה... צריך למחות אבל לא בשנאה. לא שואלים רבנים. כל אברך קובע לעצמו שולחן ערוך משל עצמו. מדביקים מודעות המקוממות וזה לא פלא שזה מוציא את החילוניים משלוותם... אין בימוס, אין דרך ארץ, אפילו לא מגדולי תורה.

המאבקים על עגינים שאינם ישירות לחרדים

אני רוצה לומר במלוא הבהירות: אין היום בעיה אחת שאנו נאבקים עליה והיא נאמת בוגעת לנו, לציבור החרדי. היה מאבק בגיוס נבות ובנתוחי מתים וזה בגע לנו... בקשתם דירות ברמות. אמרו: יש בריכת שחיה. אמרתם: בכל זאת רוצים את הדירות. עכשיו נלחמים בגד הנריכה. ידעו שתהיה שם בריכה.

יש אצלנו סימפוטמים חמורים. סימנים של אלימות, שימוש בכוח. יש אצלנו סימנים של לעשות דברים בכוח ובכפיה. אך צריך לדעת, שבכוח לא נשיג דבר, לא נחדיר יהדות. אנחנו לא נלביש כיפה למדינה, אפילו לא כיפה סרוגה. בכוח לא נצליח!

לאחר שדבריו פורסמו, פרסם הרב גרוס מאמר ב"המודיע"
(באדר ב' תשמ"ו) ובו הציע פתרון לקיצוניות החרדית:
בישיבת הוועד הפועל העולמי בלוגנו, נגעתי בבעיה חמורה
יו. על סדר היום של הישיבה עמד לדיון הסעיף של הקצנה
והסתה בגד הדתיים. אמרתי דברי בחוג מצומצם ונכלל לא
היה בדעתי שדברי יגיעו לפרסום.

... כולם מבינים שעל הצבור החרדי רובצת האחריות
לעשות משהו, לנקוט בצעדים כדי למנוע החרפת היחסים בין
חלקי העם היושב בציון... ומה גם כשאנו עמוסים כה הרבה
בבעיות בסחוביות, הבטחון הפנימי רופף, שכנינו מצחצחים
חרבות, ועוד בעיות בכל התחומים.

... כדי להגיע להצעה מעשית ארשה לעצמי להצביע על
שורשה של הבעיה, מזווית ראייה שלי... אין בקרב היהדות
החרדית יד מכוונת או סמכות תורתית, שתכוון ואת דרכנו
ומאבקנו בחיים הצבוריים... וזאת היא לדעתי שורשה של
הבעיה... זה מאסף אסיפות, זה מחליט החלטות, זה מארגן
הפגנות, זה מדביק פלאקטים עם אותיות קידוש לבנה. לפעמים
מתקבל הרושם כי המטרה של המודעות הגדולות היא להפגין
פעולות... היום מגרש המאבקים הוא הפקר. בעינינו הכי
חשובים והכי רגישים יד כולם ממשמשת בהן".

לצערנו, בינתיים, קולו של הרב גרוס הוא קול בודד
ברחוב החרדי.

חרדים ובני-עקיבא

חרדים מתנכלים לסניף בני-עקיבא בשכונת רמות בירושלים

ב"זרעים" - בטאון בני עקיבא - גליון "אדרים תשמ"ו",
פרסמה מרכזת סניף רמות רשימה המתארת את התנכלותם של
תושבים חרדיים לסניף. להלן דבריה:
"בועידה הקרובה עומדת אחת הוועדות לדון בנושא: דתיים,
חופשיים, חרדיים. אמנם נכון כי הדיונים יהיו בעיקר
אידיאולוגיים, אך מאותם דיונים יצטרכו בודאי לצאת גם
החלטות מעשיות.

ברצוני לדון בצמד השני - ה"חרדים" ואנחנו. אקדים ואומר
כי תעשה כאן השלכה של רושם המתקבל ממפגש עם קבוצת
"חרדים" מסוימת, לגבי הכלל. אך לצערי מתאמתים דברים אלה
פעמים רבות במקומות שונים ובצורות שונות.
שכונת רמות בירושלים - כל אחד מכיר, כל אחד שמע. המאבק
על סגירת הכניש שכלל זריקת אנבים ופציעת אנשים, המאבק
על הנריכה, ועכשיו, שותפים אנו למאבק חדש - המאבק על
זכותנו לפעול בסניפנו בשכונה.

סניף רמות - נא להכיר - כמעט בן שנתיים ומונה כ-200
חניכים מ"ניצנים" ועד "ידידיה". ממוקם (רשמית) במקלט
בית הספר הממ"ד והממלכת ברחמת 03, במקלט בן ארבעה חדרים.
האחד בשימוש בית הספר, והשאר-שטחי מריבה. לפני כשנה
וחצי ניתן אישור למנין "חרדי" בחדר אחד מחדרי המקלט,
אך מכיוון שאין חסיד יכול להתפלל עם מתנגד ספחו אליהם
החרדים-המתנגדים חדר נוסף (שלא על דעת הגורמים המוסמכים)

והסניף נותר עם חדר אחד בלבד. אך מה יעשו ספרדים-תלמידי-חכמים אשר אינם יכולים להתפלל במחיצה אחת עם ספרדים-בעלי-בתיים (כולם חרדים!)? כמובן, יפלו לסניף וישתמשו בו כמקום תפילה.

בשלב זה, לאחר מו"מ שבכשל, הופך המאבק למאבק אליים, שהרי כיצד יתכן שחברי הסניף ירצו להכנס לבית הכנסת הספרדי, ועוד בנים ובנות, כשהבנות "לא לבושות" (כהגדרתם, בלשון המעטה!).

הורי החניכים הופכים לאורחים קבועים בכל שבת בסניף: הם גאלצים להגן על ילדיהם מאלימות פיזית ומילולית, כקומונרית, ביצתי בפני בעיה חמורה: שהרי ל"אהבת ישראל" צריך לתנן ללא גדרים וסייגים, אך קשה, קשה לאהוב את זה שמכה ומקלל... דברים הרבה לימדתני מאות עגומה זו, אך רק על אחד ברצוני לעמוד כאן:

בשם תורתם-הכל מותר: לחרף, לגדף, להשחית, לגזול, לגנוב, להרוס, פשוט-הכל! ואין בייר זה סובל את הקללות והביטויים שהוטחו בפני החניכים, המדריכים, ההורים ונפני. הכל בא בשם התורה, בשם אלה החושבים (בטוחים) שהבעלות על מידות, יושר, הגינות, יראת שמים - נמצאת כולה בכיסם כי הרי אנחנו, ע"פ פרסומיהם ברמות):

"טיפוסים מתוסבכים כמומרים וחצאי מומרים... שאין אלא להקיא מהם", "דתיים מזויפים וחצאי דתיים" וכו'. ע"פ תורתנו - (למיטב ידיעתי) אסור לגזול, אסור לקלל, אסור להשחית ולהרוס. ע"פ תורתם מותר.

כנראה "שתורתינו" - שונות. (אומנם נכון שמדובר בציבור מסויים, אך כיצד יתכן שמבין 300-400 אנשים אין איש שיביע דעתו בגד מעשים אלה?)

ובכן מה נשאר לנו במשותף עם אחינו ה"חרדים"? מדינת ישראל-לא, ארץ ישראל-לא, ציונות-לא וגם תורה-לא. המשותף היחיד הוא היותנו בני אותה אומה, ודבר זה מחייבנו לשמור על "לא תשנא את אחיך בלבבך"... אך האם אפשר

בתחזק בדרכנו, בתורתנו, בציג עולם מתוקן יותר. עם כל הכאב והצער, אינני רואה מה ניתן לעשות. לחפש נכוח את המשותף - הוא פשוט אינו קיים...

חרדים: ועידת בני עקיבא - חשש לפריצות

להלן דברים שהתפרסמו בעתון החרדי "יתד באמן" (השייך לחוגו של הרב מ. שך) ערב התכנסות ועידת בני עקיבא בשכונת בית וגן שנירושלים.

"ועידת בוער מעורבת המאורגנת על ידי תנועת "בני עקיבא" ואמורה להתקיים במשך חג הפסח בבנייני המוסד הדתי "בתיב מאיר" שבשכונת "בית וגן" בירושלים, מעוררת תדהמה בקרב תושבי בית וגן, שהביעו פליאתם על כך שמוסד המגדיר עצמו כשייבה תיכונית גותן יד למפגשים מעורבים ומגורי פריצות. אחד מחשובי העסקנים בשכונת בית וגן ציין בפני כתבנו את דבריו של הגר"ש ווזנר שליט"א, שאמר באחד הכינוסים האחרונים: "כי המפגשים המעורבים של הנוער היהודי אינם

פחותים בחומרתם מהמפגשים עם הנוער הערבי".
...עסקנים בשכונה מסרו לכתבינו כי יעשו כל שביכולתם
לביטול הועידה בשכונה והדגישו כי בין אילו שפנו למניעת
קיום הועידה במוסדות "נתיב מאיר" גם ר"מים משיבת
נתיב מאיר" עצמה שמחו באזניהם על הפריצות העלולה להיות
בעקבות הכנס. ("י"א בניסן תשמ"ו).

מהנעשה בתנועה

פעילותנו למניעת סגירת סמינר "אפרתה" וסמינר "תלפיות"

את המדור "מהנעשה בתנועה", גייחד הפעם לפעולה אחת
שהקדשנו לה מאמצים רבים. מסיבות שונות אין אנו מפרטים
את כל שפעלנו בענין זה.
ועדה שמונתה ע"י משרד החינוך המליצה לסגור סמינרים
בזרם הממלכתי ובזרם הממלכתי-דתי. כשנודע לנו על המלצה
לסגור את סמינר "אפרתה" ואת סמינר "תלפיות" נרתמנו
לפעילות אינטנסיבית, שמטרתה שכנוע שר החינוך לא לאמץ
המלצה זו. מכתבנו אל השר - להלן - מפרט את המשמעויות
הרוחניות והחברתיות המרחיקות לכת שיש להמלצה זו,
למרות שהיא גובעת משיקולים תקציביים.
"נודע לנו שהונחה על שולחנו של כבודו המלצה לסגור את
בתי המדרש למורות "אפרתה" ו"תלפיות". אנו מוצאים
לנכון להעמיד על המשמעויות הרוחניות ועל ההשלכות
הלאומיות מרחיקות הלכת שתהיינה להמלצה זו, אם תתקבל.
סגירת הסמינרים "אפרתה" ו"תלפיות" פירושה חיזוק
מרחיק לכת של ההקצנה הדתית, הקיימת בחלק מהציבור
הדתי-לאומי ובחלק מהחינוך הממ"ד. כתוצאה מהמלצה זו
תהיינה, בשנים הבאות, רוב המורות החדשות בחמ"ד בוגרות
של מוסדות הרחוקים מהזרם העיקרי-המתון של החמ"ד.
לא יתכן, שאת הזרם העיקרי בחמ"ד ישרתו בעקר מוסדות
להכשרת מורים המחנכים ברוח של הקצנה דתית, המקובלת
רק על המיעוט בציבור הדתי-לאומי, והלא בתי-ספר הם
גם מוסדות חינוך, ומורות הן גם מחנכות.
אנו מציעים להקטין את מספר התלמידות - ובהתאם את
מספר העובדים החינוכיים והמינהליים - בכל המוסדות
הדתיים להכשרת מורים יחסית לגודלם, וכך להשיג את
הקיצוץ התקציבי המבוקש.
יש להכיר בכך שהחברה הדתית-לאומית היא פלורליסטית
ומפוצלת מבחינה דתית. סגירתם של אפרתה ושל תלפיות
פירושה בקיטת עמדה במחלוקת הדתית שבתוך הציבור הדתי-
לאומי תוך הכרעה המחזקת את המגמות הבדלניות והמקציבות.

החתמנו שלושים ושמונה אישי ציבור, אקדמיה וחינוך
על מכתב נוסף, שנשלח אף הוא אל שר החינוך, וזה לשונו:
"אנו החתומים מטה, החרדים לדמותו של החינוך היסודי
הדתי במדינת ישראל, בזעקים עקב ההמלצה המונחת על
שולחנך לסגור את בתי המדרש למורות ולגננות הותיקים
"אפרתה" בירושלים ו"תלפיות" בתל-אביב.
סגירתם של מוסדות אלו תגרום להעלמותו של טיפוס המורה
המיוחד למוסדות אלו - מורה בעלת השקפת עולם ציונית,
פתוחה, סובלנית ורחבת אופקים.
אנו קוראים לכבודך לאמץ את ההצעה שהוגשה על ידי תנועת
"באמני תורה ועבודה".

בכבוד רב:

משה אונא, פרופ' אפרים א. אורנך, טובה אילון, פרופ'
משה ארנד, תמר אשל, עמיהוד בהס, דר' ראובן בוגפיל,
פרופ' יעקב בלידשטיין, שעיה בן יהודה, דר' יונה בן-
ששון, פרופ' משה בר-אשר, פרופ' מרדכי ברויאר, פרופ'
יוסף גלנץ, שמעון הראל, דר' זאב הרוי, פרופ' יוסף ולק,
דר' אברהם זלקין, אמציה לוי-חברוני, דר' אפרים חזן,
פרופ' יעקב כץ, פרופ' נחמה ליבוביץ, הרב מיכאל צבי
גהוראי, דר' אברהם זוריאל, מרדכי סמט, דר' זאב ספראי,
אליעזר פינצ'ובר, פרופ' דוד פלוסר, יצחק פלנזר, אדריכל
דוד קאסוטו, יהודה קיל, מרדכי קיל, דר' אביעזר רביצקי,
דר' מיכאל רוזנק, שושנה רוזנבלט, פרופ' אליעזר שבייד,
דר' אברהם שטאל, פרופ' אליס שלוי, פרופ' מרים שמידע."

פעולות אלו ופעולות אחרות, שנעשו הן על ידינו והן על
ידי אחרים, שכנעו את שר החינוך והסמירנים לא בסגורו.
להלן מכתב שקבלנו ממנהל סמינר "אפרתה" לאחר שההכרעה
בפלה:

לכבוד

המזכירות הארצית

תנועת באמני תורה ועבודה

ת.ד. 14177

ירושלים

הגדון: פעילותכם למניעת סגירת סמינר "אפרתה"

ברצוני להודות לכם על מאמצים ועל פעולותיכם לביטול
ההמלצה לסגור את סמינר "אפרתה" שבירושלים.
עתה, לאחר שמאמצים הוכתרו בהצלחה מלאה, והמשך קיומו
של הסמינר הוא עטבדה קיימת, ברצוני להדגיש כמה דברים:
הקו שהנחה אתכם בטיעונים שהעלתם בפני שר החינוך
והתרבות מר יצחק גבון, הוא הקו האידיאולוגי המפריד
בליגנו ובין מוסדות אחרים להכשרת מורות: חינוך
תלמידותנו להוראה בבתי ספר ממלכתיים-דתיים בלי, מה
שקרוי, הקצנה דתית.

הסמינר שלנו מהווה עתודה בלעדית של הכשרת מורות
והכשרת גננות עבור רוב הציבור הדתי-ציוני, ציבור
המצוי בכל רחבי הארץ. ההקצנה הדתית וההסתגרות בד' אמות
של מרכזים עירוניים בערים הגדולות אינה הדרך הממלכתית

שאליה בשואות עינינו, מכאן בחיצותו הרבה של סמינר
אפרתה וזה יחודו. הפלורליזם הקיים בחברה הדתית-
לאומית מצריך מוסדות שונים בסוגם ובצניבם.
מוסדנו ימשיך להתרחב ולהתפתח ויוסיף להכשיר מורות
וגננות ברוח "תורה ועבודה".

בכבוד רב,
דר' צבי גסטוירט
מנהל

את הפעילות ריכזו חברי המזכירות חנה ספראי ודר'
אברהם נוריאל.

פגישה עם יו"ר ועדת החינוך של הכנסת

משלת מטעם מזכירות התנועה בפגשה עם ח"כ מר נחמן רז,
יו"ר ועדת החינוך של הכנסת. הפגישה, שהתקיימה בלשכתו
בכנסת, נמשכה כשעתיים. המשלחת-חנה ספראי, דר' אברהם
נוריאל ודר' יחזקאל כהן-תארה בפני ח"כ רז את המתרחש
בחינוך הדתי ופרטה את פעילות התנועה והסבירה את
מגמותינו הרעיוניות והחינוכיות.
מר רז גילה ענין רב בנאמר והביע את דעתו בכמה סוגיות
שהועלו בפניו. בדעתנו לקיים קשר קבוע עם חבר הכנסת רז.

ראיון עם

אל"ם (מיל.) דר' יעקב חסדאי

על: יחס דתיים - חילוניים

ראיון: צביקי ארליך

- מה הסיבות לקרע ההולך ומעמיק בין חילוניים לדתיים בארץ?
- יש להבדיל, בשאלה זו, בין סיבות הסטוריות לסיבות אקטואליות. הקרע עצמו ראשיתו עוד בהופעת ההשכלה ובמאבק בין כוחות מסורתיים דתיים לבין כוחות חדשניים-דתיים בציבור היהודי בגולה. במאבק זה ראה הצבור הדתי עצמו כנתון לאיום ולהתקפה של כוחות חילוניים ולכן פיתח דפוסי התגוננות והסתגרות. המשכילים והחילוניים ראו את היהודי הדתי כמיצג את האופי המכוער והבזוי של היהודי הגלותי. דמוי זה נתקבל גם במחשבה הציונית.
- בתקופה האחרונה חרף הקרע מסיבות אקטואליות אך במובנים מסוימים נתהפכו עמדותיהם של הצדדים.

המנהיגות הפוליטית הדתית השיגה, בשל סיטואציות פוליטיות מיוחדות, כח לחץ רסחיטה במישור הפוליטי, שחיזק את בטחונה העצמי ובמובנים מסוימים אף העבירה על דעתה מבחינת הערכת כוחה האמיתי ותוצאות מעשיה. לתחושת הבטחון העצמי של המנהיגות הדתית הפוליטית בתרוספה גם תחושת סיפוק והצלחה של הציבור החרדי בשל משבר הערכים והמנהיגות בחברה החילונית. כתוצאה מכל אלה, במקום מגמות ההסתגרות וההתגוננות, שאפיינו את התנהגותו של הציבור הדתי בעבר, החלו להופיע דפוסי התנהגות תוקפניים ומאיימים.

מן הצד השני - הציבור החילוני, שנעבר ראה בדת ובדתיים מטרד שעתיד לחלוף מן העולם, ניצב לפתע מול כוחות דתיים תוקפניים וזאת דוקא בשעה שהוא נמצא במשבר עמוק. ציבור זה איבד את הרוח של האבות המיסודיים של הציונות והוא חסר מנהיגות רוחנית שתתווה לו יעדים חדשים ודרכים חדשות.

כתוצאה מכל אלה מתחילים אנשים לא דתיים רבים לחוש תחושת סכנה - הדתיים מאיימים עליהם, על החופש שלהם ועל זכותם לחיות לפי ערכיהם והשקפותיהם. שילוב זה מחריף את הקרע - היהדות הדתית מצטיירת בעת ובעונה אחת בדימוי שלילי ובדימוי מאיים.

- מה בהתנהגותו של הציבור הדתי מחריף את הקרע בין המחנות?

- גורם אחד הוא הגדלת התביעות של המפלגות הדתיות בתחום החקיקה הדתית ובתחום ההטבות הכספיות. בשני בושאים

אלה היו המפלגות הדתיות בעבר זהירות ומרוסנות ותביעותיהן היו מתקבלות על הדעת או נסבלות גם בעיני הציבור הלא-דתי. לאחרונה גוברת הבטייה, בעיקר במפלגות החרדיות, להשתמש בכוחן ללא ריסון והגבלה. לפעמים אפילו בענינים שוליים כמו שעון הקיץ. המנהיגים הפוליטיים הדתיים עוצמים עיניהם מלראות כי עצמתם הפוליטית הנזכחת אינה גובעת מגידול ממשי בכוח הפוליטי של הציבור הדתי אלא ממצב פוליטי מיוחד שיכול להשתנות. בתנאים אלה עוד גדלים הזעם והמרירות של הציבור החילוני המנחין בהבדל בין הכוח האמיתי של המפלגות הדתיות לבין גודל התאבון שלהן. הסכנה בתהליך זה היא בכך, שכל שינוי בנסיבות הפוליטיות שבו יאבדו המפלגות הדתיות את כוחן כלשון המאזניים יביא להתפרצות רגשות-חשבון ונקם כנגד הציבור הדתי בתחום הפוליטי. גם במצב הנזכר התנהגות זו גורמת נזק, שכן הגברת הלחץ על הציבור החילוני מביאה לכך שגם חוקים והסדרים שנחשבו בעבר כמתקבלים על דעת החילוניים נתפשים כחלק מהכפיה הבלתי נסבלת.

בעיקרו של דבר צריך הציבור הדתי לזכור כי למאבק על דמות המדינה יש שתי פנים. האחד - המאבק בטווח הקצר והשני - המאבק על העתיד, על דמות המדינה בדורות הבאים. הדרך הפוליטית של המפלגות הדתיות, החותרות להשיג השגים מידיים ומרשימים, מביאה לכך כי ההשגים

בטווח הקצר נעשים על חשבון העתיד. בטווח הארוך, השנאה ליהדות המתפתחת בציבור החילוני בזקה גדול הרבה יותר מכל היתרונות הזמניים שמשיגים הדתיים בתחום החקיקה והכסף.

- מה דעתך בשאלת גיוס בחורי ישיבות לצבא?
- הסכנה היא בכך, שהתופעה של אי שרות בצבא התפתחה והפכה לבסיס מרכזי באורח חיו של ציבור שלם ורחב במדינה. בעבר עוד אפשר היה למצוא בצבא חילים שבאו מקרב הציבור החרדי, היום זו תופעה נדירה ביותר. הציבור החרדי בנה סביב אי-השרות בצבא מערכת שלמה שיש לה בסיס אידיאולוגי ותשתית כלכלית וחברתית מקיפה. ניתן לומר, שאורח חיו של הציבור החרדי היום מושפע באופן מכריע מן ההחלטה, שעקרונית בן לציבור זה לא ישרת בצבא. השפעה זו ניכרת בדפוסי העבודה של נשים, בגיוס משאבים ובסוגי העבודות שמפתחים למען פרנסת בני הישיבות. תופעה זו מקבלת משקל וחשיבות מיוחדת לנוכח המגמה החדשה בציבור החרדי, שאינו מסתפק בשמירת אורח חיו בשכונותיו אלא, בשל סיבות שהזכרנו, מגלה מגמות של השלטת השקפותיו בתחומי חיים ובאזורים שאינם קשורים בו במישרים. מצב זה, שבו ציבור שלם, בשיטה ובעקרון, אינו משרת בצבא ומצד שני מנסה לכפות על הרוב במדינה את השקפותיו, הוא דלק למדורת השנאה ליהדות. מה גם, שהשרות בצבא, אצלנו, כרוך בסכנה. מה צריכה להגיד משפחה חילונית שבנה נמצא בשבת באחד מקווי הגבול כשבחור ישיבה עם פטור מהצבא בא באותה שבת להפגין לידה בגד חילול שבת?

- האם נכון הדבר לדבר על דתיים וחילוניים בהכללה כשני מחנות?
- זה אינו נכון מבחינה עובדתית. ראשית - קוי הגבול בין המחנות אינם ברורים, יש ציבור גדול למדי במדינה, שלא יהיה מוכן להצהיר שהוא שייך באופן ברור לאחד המחנות. שנית - גם בתוך המחנות יש ניגודים רבים, מבחינות רבות איש דתי מתון, כיום קרוב יותר לאיש חילוני מתון, מבחינת היכולת לחיות יחד, יותר מאשר לחרדי קיצוני. במושג "מתון" אינני מתיחס לנושא שמירת המצוות אלא לבכונות להתחשב בזולת ולהבין אותו. העימות בין דתיים לחרדים גם הוא גבר. עם זאת צריך לזכור כי בחברה הישראלית יש כיום נטייה לחשוב ולדבר בסטריאוטיפים כלומר לשייך אדם ל"ימין" או ל"שמאל" "דתי" או "חילוני" ונטייה זו מביאה להכללות מסוכנות. מבחינת היהדות הדתית התוצאה היא, שחוגים קיצוניים ובלתי אחראיים או פוליטיקאים מפוקפקים מטילים כחם על כל מי שחובש כיפה.

סובלנות וכיבוד הזולת, כערכים בסיסיים מחד, וכללי ויכוח והכרעה מוסכמים מאידך, הם הדברים שיאפשרו קיום - יחד.